

१२०० लोकसंख्येचे दहेगाव (मुस्तफा) ग्रामदान झाले

साम्ययोग : दैनिक पुरवणी

विनोबा-वार्ता

मासिक वर्गणी १.५० न. पै.

अंक : ८३] सेवाग्राम, शनिवार ता. १३ जून १९६४ [मूल्य ५ न. पै.

भारतात एकीकडे उत्तुंग ऊंचीचे नेते तर दुसरीकडे क्षुद्र समाज, एकूण समाजाची ऊंची वाढविणे हे आमचे पुढील कार्य

[विनोबा]

आता नेतृत्वाचे दिवस संपले आहेत व गणसेवकत्वाचे दिवस आले आहेत. माझ्या म्हणण्याचा अर्थ काय ? पुढे महापुरुष होणार नाहीत काय ? परमेश्वराच्या योजनेत महापुरुष ह्यापुढे कधी येणार नाहीत असे नाही. ते सतत येतच राहतील पण नेतृत्व करणार नाहीत.

नेतृत्व नव्हे सामुहिक विचारणा

पूर्वीही काही मोठ्या लोकांची नेतृत्व करण्याची इच्छा नव्हती व काहींची होती. परंतु आता प्रत्येकाला एक मत मिळाले आहे. ते काही लादले गेले नाही. जगात सर्वत्र हा विचार पसरला आहे. ह्याचा अर्थ काय ? सर्वांची बुद्धि, शक्ति समान आहे असे थोडेच आहे. आज नाटक चालले आहे. त्याचा पूर्वप्रयोग (रिहल्सल) होत आहे. पुढे उत्तम लोक, मोठे लोक आपला विचार लादणार नाहीत, सामान्यात मिसळतील व मिळून विचार करतील. व अकमेकाचा मुद्दा पटवीत, सहविचार चर्चा चालवित निर्णय होतील. व ते कोणाच्या नेतृत्वाने झालेले असेल असे नाही आणि लोक आपल्या मताचे व्हावेत असे कॅन्हासिंग पण होणार नाही. हे १९६४ सालीच घडेल असे नाही.

व्यक्ति कित्तीही महान असली तरी समाजा पेक्षा लहानच

जो मानवतेचा विकास होत आहे तो ह्या प्रकारचा आहे. तुम्ही पाहता की पंडीजींनी आपली राख मातीत विलीन व्हावी अशा इच्छा व्यक्त केली. पुढे येणारे युग अलग राहण्याचे नाही. मिसळण्याचे आले.

समुद्राचा विद्रु कित्तीही मोठा झाला तरी तो कित्ती मोठा होणार, लोटाभर घडाभर होईल. घडाभर पाण्याचे समुद्रासमोर महत्व नाही. विद्रुला मोठेपणा हवा तर त्याला सिधूत मिसळलेच पाहिजे. त्यातल्यात्यात तारतम्याने कोणी लहान मोठे दाखविता येतील ताटवाटीप्रमाणे पण समुद्राच्या पाण्याची बरोबरी ते करू शकत नाहीत. परंतु दरेकाची इच्छा महान व्हावे अशीच राहिल आणि त्यासाठी मिसळून जावे लागेल.

पौर्णिमेच्या चंद्राची राजेशाही नको अज्ञावस्थेच्या चांदण्यासारखी लोकशाही प्रगटावी

मी लहानपणी कविता लिहिण्याचा प्रयत्न करायचा. व प्रयत्न छान साधला व कविता चांगली साधली म्हणजे चुलीला अर्पण करायचा. थंडीच्या दिवसात हे विशेष चालायचे. त्यामुळे जुन्या कविता शिल्लक नाहीत. पण मित्रांनी त्यापैकी काही लांबविल्या त्या शिल्लक आहेत. जेव्हा काशीला होतो तेव्हा कविता करायचा. कविता करित करित उत्तम झाली की गंगा नदीला अर्पण करायचा. त्यावेळची एक कविता आहे.

नको पुनवेची मिरवणूक देवा !
गोड अवसेचे विरघळून जाणे ॥

म्हणजे पौर्णिमेच्या दिवशी चंद्राची ऐट असते. दुसऱ्याला छोटे दाखविणारे चंद्राचे मोठेपण नको. अमावस्येच्या दिवशी चंद्र विरघळून गेलेला असतो. सूर्यात लोपलेला असतो. तो लीन झाला ती अवस. त्या

दिवशी सर्व चांदण्या चमकत असतात. संपूर्ण लोकशाही असते. आणि अगदी जुलुमी Despotie God प्रभावशाली बादशाहाची उपमा म्हणजे पौर्णिमा. त्याने अनेक तारे क्षीण होऊन जातात. चंद्राचा तो थाट नको. आता अमावस्येचा आनंद विशेषतः मुंबई-वाल्यांनी कधी पाहिलाच नाही. देवाने शांतीसाठी अंधार केला. पण त्यालाहि दिवेच दिवे लावून आग लावतात. मग तिकडची मुले इकडे आली की घाबरतात. अंधारात जे शांति-मुख मिळते ते उजेडात नाही.

रविद्रनाथांनी अंधाराचे गाणे केले आहे. ते म्हणतात आम्ही खिडकीत दिवा पेटविणार नाही. आम्हाला अंधारात ईश्वराचा गंभीर वाणी ऐकू येते. ती ऐकू. दिव्यावर काय ते किडे येतात. अगदी आंगळवाणे दृश्य. अंधारात ईश्वराची गंभीर वाणी ऐकायची, तारकांचे संदेश ऐकायचे ही जी गोडी आहे अंधाराची, ती अमावस्येच्या रात्री अधिक वाढते. रात्रीच्या तारकांच्या दर्शनाने डोळे सुधारतात. आणि दिवसा नजर दूरदूरच्या डोंगरांच्या हिरवळीवर लावा की डोळे सुधारतील. त्याऐवजी सिनेमा पाहतात. रात्रीच्या तारकांचे तेज शांत व सौम्य. ती मिरवणूक चांगली. नेहळूनी त्यासाठीच सांगितले की राख मिसळून द्या. हे पुढच्या युगाचे लक्षण.

सरासरी वाढविणे ही ह्या युगाची चिंता

मनुष्य अध्यक्ष नको. देवाला अध्यक्ष करा. हे माझे नाही हे आमचे काम असे म्हणा. आश्रमात आम्ही तकलीवर कातायचे व लिहून ठेवायचे कोणो कित्ती तार काढले. आणि त्याची सरासरी शेवटी जाहीर करायची. कधी ८५ तर कधी ८३ अशी ती वर खाली जायची. मग चर्चा चालायची की सरासरी घसरली तेव्हा गति वाढविली पाहिजे. कशासाठी तर सरासरी वाढविण्यासाठी. तेव्हा माझे गति आज जास्त असली तरी ती सरासरी वाढावी म्हणून मी अधिक काळजीने प्रयत्न करायचा. नाहीतर माझे नंबर पहिला लागला म्हणजे मला समाधान पण तुम्हाला असमाधान. परंतु सरासरी वाढवितो म्हटले म्हणजे नंबर पहिला व दहावा ह्या दोघांनाहि सारखीच

चिंता. तेव्हा सरासरी वाढविणे ही आजच्या युगाची चिंता.

यापुढील मोठी माणसे आईसारखी

हिंदुस्थानातील मोठी माणसे जगातील मोठ्यातील मोठ्या माणसाहून ऊंच ठरतात. पण आमच्या देशातील सामान्य माणसे अन्य देशातील सामान्य माणसाहून कमी दर्जाची असतात. आमचा सामान्य माणूस ठेंगणा आहे. आणि ऊंच त्यांच्यापेक्षा ऊंच आहे. म्हणजे भारतात एकीकडे डोंगर तर दुसरीकडे खाई आहे. तेव्हा शेतातली ऊंची चार इंच वाढली तरी ती उपयोगी. तेव्हा सर्व सामान्य जनतेची पातळी उंचाविण्याचा प्रयत्न करायचा आहे. तेव्हा ऊंच माणसे आपली ऊंची देणार व त्यांचा ठेंगणेपणा घेणार म्हणजे आता महापुरुष पूर्वीपेक्षाहि मोठे येतील पण त्यांची ऊंची त्यांना जाणवणार नाही. व तुम्हालाहि जाणवणार नाही. मुलगा काय करतो आईचे कान रुचतो, केस ओढतो पण आईपेक्षा जगात त्याला मोठे कोणी नसते. पण अशा तऱ्हेने वागतो.

लोक त्यांना आवडतील आणि लोक त्यांना भिणार नाहीत

म्हणतात मनुष्य कसा असावा. बुद्धाच्या पुतळ्यासारखा मेला की जिवंत समजूच नये पण ज्ञान-देवाने काय कल्पना केली महापुरुष समुद्रासारखा असावा. व बाकीचे माशासारखे. समुद्र कित्तीही खवळला तरी माशाला भय नाही. आणि माशांनी कित्तीही खळखळाट केला तरी समुद्रावर त्याचे आघात होत नाहीत. असा समुद्रजलचर न्याय हवा. महापुरुषाला सामान्य माणसांच्या हालचाली गोड व लोकांना मोठ्यांचा राग आई सारखा. तो रागावतो ह्यासाठी की त्यामुळे त्याचे भय वाढेल व तो आपल्यासारखाच सामान्य आहे असे लोकांना वाटावे. त्याचे रागावणे हे खोटे वरपांगी.

श्रीकृष्ण आणि जवाहरलालजी त्याचे प्रतिक

ही गोष्ट कृष्णात पहायला सापडते. तो मोठा आहे असे त्याच्या-वेळच्या लोकांना वाटत नव्हते. अर्जूनाला गरज पडली तेव्हा तो म्हणाला माझे शोफरचे-रथ हाकलण्याचे काम करावयास तयार (पान २ कॉलम ४ वर)

ग्रामस्वराज्य आमचा जन्मसिद्ध अधिकार आहे

[विनोबा]

तेरा वर्षे झाली आम्ही फिरत आहोत. आता गावोगाव जाऊन मला विचार सांगण्याची गरज नाही. हे नेहमी लक्षात ठेवायास हवे की मनुष्याच्या कार्याची व आयुष्याची मर्यादा असते.

पंडितजी आजही काम करीत आहेत

आपले पूज्य नेते पंडितजी गेले. त्यांना पत्रकार परिषदेत विचारले की आपल्या वारसाची तुम्ही नेमणूक करा. तेव्हा ते म्हणाले मला पुष्कळ काम करावयाचे आहे. माझा जीवनावार्ध शिल्लक आहे. ह्याचा अर्थ त्यांच्यापुढे कामाचा डोंगर उभा होता व त्यांना कामाची हीस होती. व आपण ते पूर्ण करण्यासाठी राहणार असे त्यांनी मानले होते. भेल्यानंतरहि तेच काम ते करणार आहेत. ते मेले म्हणजे गेले असे ज्याने मानले त्याला पंडित नेहरू समजलेच नाहीत. ते लोकदेव होते. जिवंतपणी जो ज्याचे ध्यान करतो मृत्यूनंतर तो त्यातच मिसळतो. ते जनतामय झाले होते. जनतेसाठी त्यांनी अथक काम केले. तेव्हा देव म्हणाला तुझी इच्छा पूर्ण करतो. जनतेसाठी विदेही अवस्थेत काम कर. आता ते विदेही अवस्थेत काम करीत आहेत. त्यामुळे त्यांच्या पाठीमागे काही एक भांडणे न होता एकमताने त्यांच्या जागी निवड झाली. नाहीतर मते गोळा करण्याचे प्रकार, निवडणूका इ. नाटक झाले असते. असे काही झाले नाही. हे कोणी केले हे पंडित नेहरूंनी केले.

जीवनाचा अवधि निश्चित आहे. तेव्हा त्यातच वासना संपविली पाहिजे. विनयपत्रिकेत तुलसीदासजीने म्हटले आहे—

अपनाइये न कीजे ढील

का ढिल करू नका तर—तो पुढे म्हणतो

जीवन अवार्ध अति नेरे

जीवनाचा अंत जवळ आहे तेव्हा ढील करू नका. आपण काय काम करणार ? आपण तर त्या ईश्वराच्या हातातली खेळणी आहोत. तो एक वापरतो व ते सोडून देतो. नंतर दुसरे घेतो. त्याची ती लीला चालली आहे.

ईश्वर ग्रामसभेचा अध्यक्ष

विष्णू सहस्रनामात आले आहे

‘ग्रामणीहि’ ‘अग्रणी ग्रामणीहि’ ‘श्रीमान न्यायोर नेता’

तो नेता आहे, अग्रणी आहे—ग्रामणी आहे असे म्हटले आहे. तेव्हा आता खरोखर तेरा वर्षांनंतर आम्ही गावोगाव जावे विचार समजवावा हे काम इतरांनी करायचे. पण आम्ही न आहोत तौवर हे काम करू मला माहीत नाही की ही माझी यात्रा येथेच संपेल की पुढे जाईल. मला सर्व सेवा संधाचे लोक विचारित होते पुढच्या कार्यक्रमासंबंधी. तेव्हा मी म्हणालो आजचा दिवस तेवढा माझ्या हातात आहे. उद्याचे मी काय सांगू शकतो ? तेव्हा विष्णू सहस्रनामात ह्याचे उतर मिळते. की गावाचा नेता कोण ? तर तोच अध्यक्ष व तोच नेता. आणि तोच न्याय देणारापण पण आहे. असे मानून जर लोक भगवंताची त्या जागी स्थापना करतील, ऊंचनीच भेदभाव सोडतील, मोठा छोटा वाद सोडतील व अध्यक्ष भगवंतच आहे हे जेव्हा गावकऱ्यांना सुचेल त्या दिवशी गावाची उन्नती होईल.

प्रेमाने एकत्र राहणारांचा समूह म्हणजेच गाव

इंद्रिय ग्रामम् । ग्रामम् म्हणजे एकवटलेली. ह्या सर्व इंद्रियांच्या गावाला आवर असे म्हटले आहे. का इंद्रियांचे गाव म्हटले ! कारण इंद्रिये एकमेकाची काळजी घेतात म्हणून आज मी आलो. स्नान केले

हाताने पायांची सेवा केली, हात ऊंच व पाय नीच असे समजून वागते तर पाय म्हणाले असते आम्ही आता पदयात्रा करीत नाही. चला तुम्ही असा असहकार पायांनी केला तर पदयात्रा चालेल का ? अशी इंद्रियात परस्पर सहकार भावना आहे. एका मुलाच्या कानात दुखत होते. तो रडत होता. मी म्हटले तुझा कान दुखतो पण डोळा का रडतो ? तो एकदम हसला. त्याला वाटले काय हा प्रश्न ? डोळ्यात खडा गेला असता तर डोळ्याचे रडणे साहजिक होते. पण कानाचे दुःख डोळ्याला होते हा सहकारी भाव आहे. म्हणून गाव म्हणजे परस्पर प्रेमाने एकत्र राहणारांचा समूह. समुदाय नाही. तिकिट घराजवळ किती गर्दी असते. पण त्यांचा परस्पराशी असतो का संबंध ?

आज केवळ जसाव

मला काशीवरून अहमदाबादला जायचे होते. मथुरेला मधे उतरलो. पाच वाजता गाडी होती. सागाहून हा आला तो आला. पाच पंचवीस आले धक्कामारून तिकिट काढून गेले. गाडीनिघून गेली. नंतर मी म्हटले तिकिट घ्या. तो म्हणाला गाडी गेली. मी म्हणालो ते मला माहीत आहे. मला पुढच्या गाडीचे हवे आहे. त्या गाडीने तरी जाता येईल. अशा तऱ्हेचा समुदाय असतो. कोणाची कोणाला पर्वा नाही.

मानव एकमेकांचे साथी

विश्वं पुष्टं ग्रामेन अस्मिन्

विश्वात जो आनंद आहे—भच्यता, उदारता आहे, व्यापकता आहे ती आमच्या गावात असावी. कोणी रोगी नसावा. व विश्वाचा प्रतिनिधि असे हे गाव झाले पाहिजे. अशी प्रार्थना वैदिक ऋषि करीत असत. असे गाव केव्हा होईल ? जेव्हा अध्यक्षाच्या जागी भगवंताची स्थापना होईल. मानवात कोणी अध्यक्ष नाही मानव ते सर्व साथी तो आकाशात राहणारा आमचा

अध्यक्ष आहे. व त्याच्या अध्यक्षते खाली कार्य चालायचे आहे. म्हणजे त्याच्यासमोर प्रेमाशिवाय शब्द निघणार नाही. त्याशिवाय स्वराज्यहि येणार नाही.

स्वराज्य लाभत नसते, मिळवावे लागते

स्वराज्य हा माझा जन्मसिद्ध हक्क आहे हा शब्द १९१५ साली उच्चारला. ते वाक्य ह्या गावात लिहिले गेले ह्याचा अर्थ काय करावा ? त्याचा अर्थ हा समजला पाहिजे की ग्रामस्वराज्य हा माझा जन्मसिद्ध अधिकार आहे. दिल्लीचे स्वराज्य तुमच्या काय कामाचे ? जसा दिल्लीचा सूर्योदय तुमच्या कामाचा नाही तुमच्या गावात सूर्योदय झाला तरच सूर्योदय झाला तसेच ग्रामस्वराज्य हेच खरे स्वराज्य.

स्वराज्य कोणी वाहेरून आणून देईल काय ? ते ज्याचे त्यालाच मिळवावयाचे असते. ग्रामस्वराज्य झाले तरच देशाची उन्नति होईल अन्यथा नाही.

प्रातःप्रवचन पडावा—जऊरवाडा

५-६-६४

[पान १ कॉलम ४ वरून]

आहेस कां ? आणि कृष्णाने ते स्वीकारले. संध्याकाळ झाली की कृष्ण घोड्यांना खरारा कारायचा व पितांबरात चंदी घायचा व तिकडे अर्जून संध्या करायचा. आज मोठ्या माणसाला असे काम काम सांगण्याची हिंमत होते कां ? तीच योग्यता जवाहरलालजीत होती. ते क्षणात रागावत आणि लगेच विसरत. लोकात, मुलात सर्वत्र मिसळून जात असत. कृष्णाच्या जातीचे ते होते. तेव्हा लोकात विरघळणारे तन्मय होणारे, लोकरूप होणारे नेते ते यापुढे होणार आहेत. लोकांना त्यांचा धाक वाटण्यासारखा मोठेपणा दिसणार नाही.

सायंप्रवचन पडावा—जऊरवाडा
५।६।६४

साम्ययोग : दैनिक पुरवणी ता. १३-६-६४ अं. ८३ र. नं. एन्. २९५

स-४४ आचार्य विनोबा

५० सर्वोदय कार्यालय

म. ग. न. वा. डी. जे. लि. वृध्दि

संपादक:- श्री. गोपाळराव काळे, श्री. वसंतराव बोंबटकर,

प्रकाशक:- श्री. वसंतराव बोंबटकर,

मुद्रक:- श्री. वामनराव पाचपांडे, नाई तालीम मुद्रणालय, सेवाग्राम.

स्वामित्व:- महाराष्ट्र सर्वोदय मंडळ, मुंबई.